

OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİNDE BATILILAŞMA

*Süleyman KARATAŞ**

ÖZET

Eğitim, bireyin davranışlarında kendi yaşantıları yolu ile istendik davranış değişikliği meydana getirme sürecidir. Eğitim sistemini oluşturan temel ilkeler düşünüldüğünde ve sistemin işleyiş düzenine bakıldığında eğitim sistemin işleyişi hakkında genel bir değerlendirme yapmak mümkündür. Eğitim programları ve hedef alınan davranış değişikliği eğer fonksiyonlarını kaybetmişse yada eksik kalmakta ise elbette programın yada eğitim sisteminin yeniden yapılandırılması gerekir.

Bu çalışmamızda işleyen Osmanlı Eğitim sisteminin Tanzimat öncesi, Tanzimat, I. Meşrutiyet ve Mutlakiyet, II. Meşrutiyet dönemlerinde Eğitim alanında yapılan Batılılaşma, Osmanlı eğitim sistemini nasıl etkilemiştir sorusuna cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Batılılaşma, Eğitim Sistemi, Ders Programı.

ABSTARCT

Education is a process in which a desired change in the behaviour of an individual is done through his or her own experiences. Taken into consideration the basic principals of education, it is possible to comment on the general process of the education system. If education programs and the change in the targetted behaviour became mal-funtioned and or lacked, it would, certainly, be necessary to reform the programs and the education system.

In this study the westernization in the periods of Otoman Empire Education System such as Turkish Reorganization, I Constitutional Government and II Constitutional Government and how the Otoman empire education system was affected due to westernization were tried to answer.

Key Words: Westernization, Education system, Curriculum

* Öğr. Grv., Afyon Kocatepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü
skaratas@aku.edu.tr

GİRİŞ

Bir ülkenin, tarihin belli bir döneminde Avrupa ülkelerinde, Amerika Birleşik Devletlerinde bilim, teknoloji, ekonomi, politika, kültür ve sanat alanlarındaki gelişmeleri gerek taklit ederek gerekse özümseyerek almalarına Batılılaşma (**Westernization**) denir. Her ülkenin bir modernleşme (Batılılaşma) dönemi vardır.¹

Osmanlı Devleti'nin eğitim alanındaki Batılılaşma dönemi 1700'lerin sonunda başlamış ve Devletin sona ermesine kadar devam etmiştir. Ama bu modernleşme hareketi günümüz Türkiye'sinde hâlâ devam etmektedir. Osmanlı İmparatorluğunda modernleşme ve yenileşme yolundaki gelişmelerin hissedilir hale gelmesi birdenbire olmamış, sosyal zorlamalarla devrinin ihtiyaçlarına uyacak biçimde sosyal, kültürel değişmelere imkan sağlayacak şekilde olmuştur.²

1.1 TANZİMAT ÖNCESİ DURUM (1773-1839)

Osmanlı Devleti, Ortaçağın sonu ile Yeniçağın başlarında yönetimi, ordusu ve sosyal kurumlarının üstünlüğü ile Avrupa'nın ortalarına kadar girmişti. Ancak bu ilerleme 18. yüzyılda Rönesans, Reform ve coğrafi keşif hareketleriyle bir duraklama dönemine girmiştir. Bu dönemden sonra Osmanlılarda hemen hemen her alanda gerileme başlamıştır (veya Avrupa ilerlediği halde Osmanlı hep yerinde saymıştır). Gerilemeler askeri, ekonomik, siyasi, toplumsal ve eğitimsel alanda belirgin olarak ortaya çıkmıştır.³

17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Avrupa devletlerinin üstünlüğünü yalnız askerî sahada gören ve mesafeyi kapatmak için askerî müesseseleri Batı bilim eğitim tekniklerine göre ıslah etmeyi yeterli bulan Osmanlı devlet adamları; II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinde, Batının her alanda üstünlüğünü kabul ederek devletin bütün müesseselerinde ıslahat yapmak ihtiyacını hissetmişlerdir. Ama ıslahat ve yeniliklerin önce hangi alanda yapılacağı hakkında hiçbir plan ve program düşüncesine sahip olmamışlardır. Osmanlı Devletinde, Batılılaşma ve yenilik hareketleri genel anlamda en fazla askeri, siyasi, idarî ve biraz da sosyal alanlarda, yani padişah ve sadrazamın doğrudan etkisi bulunan kurumlarda başlamış ve devam etmiştir. Çünkü, müesseselerde yapılan yenilikler gerek muhafazakarların gerekse yenilikçilerin dikkatini çekmemiştir. Bu sebeple uzun zaman ıslahatçılar, ulema ve onun kontrolü altında bulunan ve halkın

¹ Mustafa. ERGÜN, *Batılılaşma Dönemi Osmanlı Eğitim Sisteminin Gelişimine Mukayeseli Bir Bakış*, Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi, İstanbul, 12-15 Nisan 1999

² Rıza KARDAŞ, *Sosyal Değişme Yönüyle Tanzimat Öncesine Eğitim ve Modernleşme Hareketleri*, Türk Kültürü, Yıl X, Sayı 114, Nisan 1972, s. 369

³ İsmail GÜVEN, *Osmanlı Eğitiminin Batılılaşma Evreleri*, Ankara, 2001, s. 6

tepkisine yol açacak, asırlar boyunca oluşmuş kültür, medeniyet, eğitim ve hukuk alanlarında değişiklik yapma çabalarına girmemiştir.⁴

Bir zamanlar teşkilât ve askerî yönden üstünlüğü sebebiyle üç kıtaya yayılmış Osmanlı orduları; 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılda sanat, edebiyat, ilim ve teknik alanda üstünlükleri olan Avrupa orduları karşısında art arda mağlubiyetler almıştır. Bu mağlubiyetler sırasında Osmanlı devlet adamları, bir Osmanlı vilayeti olan Mısır'ın Batı tekniğiyle hazırladığı ordularının da zaferlerini hesaba katarak, Batıdaki gelişmelere ayak uyduramadıkça, özellikle orduyu Batıya göre düzenleyip eğitmedikçe yükselmenin hatta ayakta kalmanın mümkün olmadığını anlamışlardır.⁵

Osmanlılar ile Batı arasındaki bu kopukluğun giderilmesi için -Tanzimat öncesi dönemde- bazı girişimlerde bulunulmuştur.

Osmanlı Batılılaşmasının başlangıcını Lâle Devri (1718-1730) ile başlatmak doğru olacaktır. Bu dönemde Avrupa ülkelerine elçiler gönderilmiş, ticaret, kültür ve sanat hayatı geliştirilmiştir. Matbaa Türkiye'de 1492'de Yahudiler, 1567'de Ermeniler ve 1627'de de Rumlar tarafından kullanılmaya başlanmasına rağmen, Türkler ancak bu dönemde, 1727'de Matbaa kurup kitap basmaya başlamışlardır.

I. Mahmut dönemi (1730-1754), genelde Tanzimat'a kadar devam edecek olan askerî yeniliklerin başladığı dönemdir. Comte de Bonneval (Humbaracı Ahmet Paşa) ve onun kurduğu Humbarahane, Osmanlı'nın askerî sisteminde değişimin başlaması olarak kabul edilebilir. III. Mustafa zamanında (1757-1773), gene bir Fransız olan Baron de Tott, topçuluk ve istihkâmcılık alanında birçok yenilikler yapmıştır.⁶ Bundan sonra gelen dönemlerde Avrupa'dan uzmanlar getirilerek Batı tipi subaylar yetiştirecek okulların kurulmaya başlandığı görülmektedir. Hemen akabinde 1773 de Mühendishane-i Bahri-i Hümayun, 1734 yılında kısa ömürlü bir askerî okul olarak Hendeshane⁷ ve 1796'da Mühendishane i Berri-i Hümayun açılmıştır.

III. Selim (1789-1807) Avrupalı devletlerde meydana gelen değişimleri yakından takip etmek, bunlardan faydalanmak lazım geldiğini bilmekteydi. Bu amaçla elçilik işlerini yürütmek ve devlete vakıf adamlar yetiştirmek için Avrupa'daki dost devletler nezdine birer ikamet elçisi göndermeyi uygun görmüştür.⁸

⁴ Bayram KODAMAN, *Abdülhamit Devri Eğitim Hareketleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.1

⁵ Hasan Ali KOÇER, *Türkiye' de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, Ankara 1968, s. 22

⁶ GÜVEN, a.g.e, s. 3

⁷ Yahya AKYÜZ, *Türk Eğitim Tarihi*, (Başlangıçtan 1997'ye), İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1997 S: 124

⁸ Ercüment KURAN, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçilerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri (1793 – 1821)*, Ankara, Ay yıldız Matbaası, 1968, s. 11

III. Selim ile başlayan 19. yüzyıldaki Batılılaşma çabaları gene önce askerî alanda ortaya çıktı. Avrupa'dan uzmanlar getirilmeye ve Avrupalılar gibi muvazzaf askerî birlikler kurulup eğitime başlanmıştır.

Bu yeni ordu kurma çabaları medreseliler ve yeniçeri askerleri tarafından şiddetli tepki ile karşılanınca, II. Mahmut 1826'da Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırmış, ondan sonra, "*Mecburi Kültür Değişmeleri*" denilen yenilikler dönemi başlamıştır.⁹

II. Mahmut, kendisine gösterilen kuvvetli muhalefete rağmen Avrupa'ya öğrenci göndermesi açısından tam bir yenilikçiydi. Bu işleri yaparken, daha önce Avrupa'ya öğrenci göndermiş olan Mehmet Ali Paşa örneğini model olarak almıştı. Padişah muhtelif devletlerin başkentlerine, kara ve deniz subayı olarak yetiştirmeleri için çok sayıda öğrenci gönderdi. Bu öğrenciler yurda döndüklerinde Batılılaşma hareketlerinde önemli rol oynadılar.¹⁰

II. Mahmut dönemi ordu, dış politika, ekonomi, maarif, adalet sistemi gibi bir çok konuda fikirlerin üretildiği ve bazılarının uygulamaya konulduğu bir dönemdir.¹¹ II. Mahmut zamanı (1808 – 1839), -Lale Devrinde başlayan-serbest değişimler çağına sona erdiğini mecburi ve güdümlü değişimlerin başladığını ve artık böyle devam edeceğini göstermektedir.¹² Yeniçeri Ocağının kaldırılmasının arkasından 1827'de Mektebi Tıbbiye'nin ve 1834'de Mektebi Harbiye'nin açılması yenilik için ilk büyük zafer sayılabilir. Çünkü, bu suretle artık ıslahat yerine, ilga ve yenisinin kurulması prensibi ortaya çıkmıştır. II.Mahmut'un yenileşme işini merkezi teşkilât, adliye ve maarif alanlarında incelediğimizde, bunda eski düzenin geleneklerinden ayrılan esaslı farklılıkların olduğunu görürüz. Fakat bu farklar, reformcular ve ulema çatışması, 1830-1839 döneminde mühim olaylara yol açmakla birlikte, Tanzimat devrindeki gelişmelerin ve çatışmaların başlaması yönünden önem arz etmektedir.

Nitekim, Meclis-i Umur-u Nafia'nın 1838 yılında hazırlamış olduğu eğitimle ilgili rapor ve arkasından yeni açılan okullar, modern eğitimin temellerinin atılmaya başlandığını göstermektedir. Bu açıdan Osmanlı Devleti içinde modern eğitim alanında ilk teşkilâtlanma da bu dönemde olmuştur. Batı tarzında okulların açılması, vakıfların devre dışı bırakılarak, açılan bu okulların doğrudan doğruya bir bakanlığa bağlanması, dolayısı ile

⁹ Mümtaz, TURHAN, *Kültür Değişmeleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1994, s.194

¹⁰ Enver Rıza KARAL, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996, c.V, s. 160

¹¹ Celal DEMİR, *Atatürk Döneminde Bir Ve Tam Devrelerde Liselerde (İlköğretim), Türk Dili Ve Edebiyatı Eğitimi Ve Öğretimi*. Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997 s.1-21

¹² TURHAN, a.g.e, s.191-194

Devlete bağlı olması, eğitim işlerinde yeni bir dönemi başlatmış, artık geleneksel olarak sürdürülen Osmanlı eğitim sistemi çatlamıştı.¹³

Mekâtib-i Rüştîye Nezareti, açılması düşünülen Rüştîye mekteplerinin idaresini üstlenecek bir “genel müdürlük” olarak kurulmuş, bu yönden eğitimdeki teşkilatlanmanın ilk birimi kabul edilmektedir.¹⁴ 1838 yılında Mektebi Maarifi Adliye adıyla memur yetiştiren bir okul açılmıştır.

Eğitimde ve bilimde yetişmiş insan kaynaklarının eksikliği, bu okullara talebe yetiştirecek öğretim kurumlarının eksikliği ciddi sıkıntılar doğurmuş olsa da II.Mahmut döneminde Osmanlı devletinde modern eğitiminin başladığını ve maarif işler için yeni kurumların ihdas edildiğini görmekteyiz.

1.2. TANZİMAT DÖNEMİ (1839-1876)

1839’da tahta çıkan Abdülmecit (1839-1861), Reşit Paşanın etkisiyle, “Tanzimat Fermanı” ya da “Gülhane Hatt-ı Hümayunu” denen siyasi ferman yayınlamış, ülkede siyasi ve sosyal bazı düzenlemeler yapılacağını duyurmuştu. Bu nedenle, 1839’da başlayan yeni döneme Tanzimat (düzenlemeler) dönemi denir.¹⁵

Tanzimat Fermanı hakkında Halil İnalcık, “Tanzimat’ın gayesi sadece din ve devlet değil, mülk ve milleti ihya idi” ve Tanzimat, “devletin halk için değil halkın devlet için var olduğu” prensibini kabul etmektedir¹⁶ demektedir. Ergin de, Tanzimat fermanı 1789 Paris’te ilan edilen “İnsan Hakları Beynamesi”nin yarım asır sonra yapılmış taklidi ve kaba taslağıdır¹⁷ şeklinde tanımlamaktadır.

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanında eğitimle ilgili bir kelime bile yoktur. Fakat artık devlet adamları, girişilen yeniliklerin başarıya ulaşabilmesi ve kalıcı olabilmesi için bilgili bir toplum, yeni bir aydın tipi ve kadro oluşturmak gerektiğini biliyorlardı.¹⁸

Tanzimat’ın ilanından sonra maarif konuları bağımsız bir konu olarak tek tek ele alınmış ve incelenmeye başlanmış, orta öğretim kurumlarına öğrenci hazırlayan okullar üzerinde çalışılmaya başlanmıştır. Bunlardan ilki de sıbyan okullarına yani bir çehre kazandırmakla başlamaktadır. Tanzimat Fermanında öngörülen reformların askerî saha hariç diğer alanlarda da işlenmesini isteyen Sultan Abdülmecit 1845’te bir ferman yayınlamış, reform yolunda ilerlemenin maarif alanına önem verilmesiyle hedefine ulaşacağını ifade etmişti. Bu fermanın ardından, hükümet memleketin imar ve ıslah

¹³ KODAMAN, a.g.e, s. 477- 478

¹⁴ KODAMAN, a.g.e, s. 477

¹⁵ ERGÜN <http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun1.htm>

¹⁶ Halil İNALCIK, *Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Humayunu*, **Bellekten**, c.28, s. 612-619

¹⁷ ERGİN, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul 1977,c. V, s.1441

¹⁸ AKYÜZ, a.g.e, s. 139

işlerini yürütmek için Meclis-i Maarif-i Muvakkat ve Meclis-i İmariye adlarıyla İstanbul'da ve taşra bölgelerinde bir takım meclislerin kurulmasına karar vermiştir.¹⁹

1851 yılından Islahat Fermanına kadar maarif alanında, bazı yerlerde açılan rüştiye okulları dışında, önemli bir iş yapılmamıştır.²⁰

Geçici Maarif Meclisi (Meclis-i Maarif-i Muvakkat), önemli çalışmalarının sonucunda ilk ve orta öğrenim kademesinde duyulan ihtiyaçlarla ilgilenecek Daimi Meclis-i Maarif in kurulmasını karara bağlamış (1846), bu Meclis de 1857 yılına kadar çalışmış, daha sonra da 1857 de Meclis-i Maarif-i Umûmiye adını almıştır.²¹

Bu kuruluşların çalışmaları ile medresenin dışında “Tanzimat okulları” diye tabir edilen yeni eğitim öğretim okullarının kurulması ve yaygınlaştırılması başlamış oluyordu. Yeni açılan okullar bu kuruma bağlı olduğu için, medrese dışında ayrı bir yapılanmanın kanıtını teşkil etmektedir. Daha sonraları gittikçe yeni okulların açılması eğitimle ilgili daha kapsamlı bir teşkilâtlanma ihtiyacını ortaya koymaktadır. 17 Mart 1857 yılında kabineden bir Nazır'ın başkanlığında Maarif-i Umûmiye Nezareti oluşturulmuştur. Böylece okullar, bir meclisle birlikte bir bakanın yönetimine verilmiş oluyordu.²²

Meclis-i Maarif-i Muvakkat, eğitimde ilk, orta ve yüksek kademelerini kabul etmiş; ilk öğretimi verecek olan “sıbyan mektepleri”ni ıslah etme, orta öğretimi sağlayacak “rüştiye”leri daha da geliştirme ve yüksek okul olarak da Dârülfünun açma kararı almıştır. Ayrıca bu okullarda okutulacak kitapları tayin edecek bir uzmanlar kurulu olan “Encümen-i Daniş” de bir kararname ile kurmuştur.²³

Fransız Akademisinde esinlenerek açılan Encümen-i Daniş'in görevlerinin başında “Ulum-u Aliye” ile ve “Fünun-u Nafia”nın memlekete yayılmasını sağlamak, okullar için gerekli ders kitaplarını telif ve tercüme etmek, ve edebiyat ve tarih alanlarında yeni kitaplar yazmak gibi ilmi çalışmalar geliyordu.²⁴

Genel olarak baktığımızda Tanzimat dönemi eğitim hareketleri olarak, medrese dışındaki örgün eğitimde ilk, orta ve yüksek şeklinde bir derecelendirmeye gidilmiş ve kısmen kağıt üzerinde kalsa da köklü değişiklikler düşünülmüş, mesleki ve teknik eğitimin temelleri atılmış, ilk

¹⁹ KODAMAN, a.g.e, s. 8- 10

²⁰ KODAMAN, a.g.e, s. 14

²¹ KOÇER, a.g.e, s.88

²² KODAMAN, a.g.e, s. 478-479

²³ KOÇER, a.g.e, s. 53

²⁴ Bernard LEWIS, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren: Metin KIRATLI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 432

kez öğretmen yetiştirilen meslek okulları, kızlar için ilk kez orta dereceli okullar açılmış, öğrenci ve öğretmenlerin kıyafetleri belirlenmiş, disiplin aracı olan falaka kaldırılmış ve halk eğitiminin önemi kavranmış ve bu yönde gelişmeler görülmüştür.²⁵

1854'ten sonra Osmanlı Devletinde yeni bir devrin başladığını görüyoruz. Ruslara karşı yapılan Kırım harbi sırasında, reformların zayıflığı ve yetersizliği anlaşılmıştı. İşte bu düşünce ile Osmanlı hükümeti geniş bir reform paketi hazırladı.²⁶

Bu hazırlanan ikinci bir reform paketi, 1856'da "Islahat Fermanı" adıyla yayınlanmış, Paris anlaşmasına konan bir madde ile reformların uygulanmasında Avrupa devletlerinin denetim ve gözetimi de kabul edilmiştir.²⁷

Osmanlı Devleti içinde bulunan azınlık devletleri için azınlık okullarının açılmaya başlaması, müslim ve gayri müslim çocuklarının bir arada okuyup okumaması gibi sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Mekâtib-i Umûmiye Nezareti bünyesinde yeni birimler oluşturulmaya başlanmıştır.²⁸

Tanzimat döneminin en önemli olaylarından biri, 1868 yılında Galatasaray Sultanisinin açılması olmuştur. Bir yıl sonra da, 1869 yılında, "Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi" ilan edilmiştir. Bu Nizamnâme, Fransız eğitim sistemi model alınarak ilan edilmiştir. Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından hazırlanan (tercüme edilen) bu yasa (Nizamname) maarif teşkilâtını yeniden düzenlemiştir.

Tanzimat devrinde müesseselerde ve fikirlerde ikilik meydana gelmiştir. Sıbyan okullarına iyi öğrenci yetiştirebilmesi için, 1868 yılında da İstanbul'da "Dârümuallimin-i Sıbyan" açılmasıyla, ilkokullara yetiştirilecek öğretmen konusunda önemli bir adım atılmıştır.²⁹

Tanzimat'ın, Mustafa Reşit Paşa (ve onu izleyen Ali Paşa ve Fuat Paşa) gibi kurucuları, Batının askerî ve idarî yapısını Osmanlı İmparatorluğuna aktarırken; Batının günlük kültürü de ikinci defa etkin bir biçimde İmparatorluğa girmişti. Giyim, ev eşyası, paranın kullanılışı, evlerin stili, insanlar arası ilişkiler "Avrupaî" olmuştu.

İlk ve ikinci kuşak Tanzimatçılara karşı sistematik eleştiriler 1860'larda başladı. Namık Kemal ve Ziya Paşa önderliğindeki bu eleştiriciler grubuna "Yeni Osmanlılar" adı verilmiştir. Yeni Osmanlılar,

²⁵ AKYÜZ, a.g.e, s. 138 - 139

²⁶ KODAMAN, a.g.e, s. 15

²⁷ KODAMAN, a.g.e, s. 15

²⁸ DEMİR, a.g.e, s. 8-22

²⁹ KODAMAN, a.g.e, s. 65- 66

Tanzimatçıların sömürü olayını anlamadıklarını, bir "üst tabaka" meydana getirdiklerini, kendi kültürlerini kösteklediklerini ve ancak yüzeysel anlamda "Batılı" olduklarını ileri sürdüler. Tanzimatçılar Batının "ruhu"nu oluşturan hürriyetçi ve parlamenter eğilimleri de anlamamışlardı.

Tanzimat, bu bir asırlık Batılılaşma hareketindeki gayenin iflasını ilan eder. Bu devirde Avrupa'ya başka bir cepheden yaklaşmak istenir. Batılılaşma hareketi gayesini değiştirmiştir. İmparatorluğun kurtuluşunun çaresi bu defa da, onun teşkilâtının, içtimâî bünyesinin değiştirilmesinde ve bilhassa hür ve meşruti bir rejim kurmakta görülür. Bundan sonraki üç çeyrek asır da bu gayeyi tahakkuk ettirmek için yapılan mücâdelelerle geçer.³⁰

Askerî eğitim alanındaki çalışmalar bu dönemde tam bir sisteme bağlanmış ve 1839'dan itibaren başlayacak olan sivil hayattaki modernleşmenin de temelleri atılmıştır. Bu arada eğitim alanında en başarılı çalışmalar yapılmış; yeni oluşturulmaya başlanan devlet bürokrasisini yürütmek için birçok okullar açılmıştır.

1869'da yayınlanan Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile, eğitim tamamen Batı örneğinde bir sisteme geçmiştir. Bir yandan Batı tipi askerî teşkilâtlanma sürdürülürken, diğer yandan da hukuk, sanat ve edebiyat alanlarında Avrupa kültürleri yönünde yenileşmeler başlamıştır.³¹

1.3. I. MEŞRUTİYET ve MUTLAKİYET DÖNEMİ (1876-1908)

Abdülaziz'in tahtan indirilmesinden sonra tahta çıkartılan II. Abdülhamit, 23 Aralık 1876 tarihinde ilk Osmanlı Anayasasını (Kanûn-u Esasisi) ilân etti. Böylece Osmanlı İmparatorluğu, anayasalı bir monarşi oldu. Artık devlet anayasal esaslara göre yönetilecekti. Kanun-u Esasi ile herkes eğitim öğretim işini özgürce ve parasız yapabilecekti. Osmanlı içinde çeşitli inanışlara ve eğitim öğretim faaliyetlerine dokunulmayacak ve son olarak da Osmanlı bireylerinin tümü için öğrenimin ilk kademesi olan ilköğretim zorunlu olacak, ayrıntıları ayrı bir düzenleme ile belirlenecektir şeklinde üç temel eğitim maddesi vurgulanmıştır.³²

Ancak Sultan II. Abdülhamit, o sıradaki Osmanlı-Rus Savaşı dolayısıyla ve bazı iç sorunlardan dolayı, kısa bir süre sonra meclisi kapattı ve anayasayı askıya aldı. Böylece, Sultan Abdülhamit'in Temmuz 1908 yılına kadar sürecek kendine has yönetimi (Mutlakiyet) başladı.³³

³⁰ KARATAŞ, Süleyman, "Batılılaşma Dönemi Ders Program Değişimi" AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2002, Afyon

³¹ ERGÜN, "Batılılaşma Dönemi Osmanlı Eğitim Sisteminin Gelişimine Mukayeseli Bir Bakış", <http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun1.htm>

³² AKYÜZ, a.g.e, s. 195

³³ AKYÜZ, "Batılılaşma Hareketleri", <http://mimas.campus2.ankara.edu.tr/~sozer/bati.htm>

II. Abdülhamit dönemi ulaşım, haberleşme ve eğitim alanında önemli gelişmelere sahne oldu. Avrupa'dan başlayan ve memleketin önemli merkezlerini birbirine bağlayan demiryolları yapıldı. Edebiyat, politikadan men edilen Osmanlı aydınlarının uğraşı alanı oldu. Batıyı konu alan veya Batıdan tercüme edilen edebi eserler sayesinde Osmanlı okurlarının Avrupa toplum hayatını daha yakından tanımaları mümkün oldu. Sultan II. Abdülhamit'in en başarılı olduğu alan eğitim olmuştur. Eğitim kurumları bütün ülkeye yayılırken kalite de yükseltildi ve programlar modern konuları kapsayacak şekilde yeniden gözden geçirildi. Türkçe öğretime ağırlık verildi. Eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak üzere fakir öğrencilere burs tahsis edildi taşradan gelenler için yatılı okullar açıldı. Eğitim çalışmalarının hepsi bundan ibaret değildi mevcut okullara yeni yüksek ve mesleki okullar eklendi. Bunlar arasında hukuk, güzel sanatlar, ticaret, mühendis, baytar, polis, gümrük okulları ve geliştirilmiş yeni bir top okulu bulunmaktaydı.³⁴

Dârülfünun da yeniden düzenlenerek 1900 yılında eğitime başladı. Sultan II. Abdülhamit yönetimine ilk örgütlü muhalefet, çoğu öğrenci ve subay olan aydınlardan geldi. 1889'da gizli bir cemiyet kuran ve tarihimize "Genç Türkler" olarak bilinen muhalifler, Yeni Osmanlıların hürriyet, meşrutiyet ve Osmanlılık fikirlerini paylaşıyor, Kanûn-u Esasinin tekrar yürürlüğe konmasını istiyorlardı. İsmi daha sonra "İttihat ve Terakki"ye çevrilen cemiyet, yurtiçi ve yurtdışında örgütlenerek etkili bir muhalefet yaptı. Ayaklanmaya kadar varan bu baskı sonunda Sultan II. Abdülhamit, 24 Temmuz 1908'de meşrutiyeti tekrar ilan etti.

1.4. II. MEŞRUTİYET (1908-1918)

Avrupa'daki "Jön Türkler" hareketi, nihayet II. Abdülhamid'i tahtan indirdi ve 1908'de ikinci kez meşrutiyet ilan edildi. Bu Meşrutiyet yalnız siyasî bir değişme değil, aynı zamanda Avrupalılaştıran bir fikir faaliyetinin başlangıcı idi. Bu dönemde Batılılaşma düşüncesi sistematik hale getirilmiş ve toplumunun birinci sorunu olarak sunulmuştur.³⁵

II. Meşrutiyet dönemi, Türkiye tarihinde eğitim üzerinde en çok yazının yazıldığı ve tartışıldığı ve eğitim sorunları ile en çok ilgilenilen ve deneyimler kazanılan bir dönem olmuştur. Bu dönemde sistemsiz de olsa bütün çağdaş düşünceler Türkiye'ye aktarılmaya çalışılmıştır. Eğitim düşüncesi alanında gerek batıdan gelen süreli yayınlar gerekse de Avrupa giden yabancı öğrenciler ve araştırmacıların eser ve makaleleri, Bulgarca'dan çevrilen eserler vs. pedagoji denilen kavramı Türkiye'ye en iyi şekilde yansıtmaya fırsatı bulmuştur.³⁶

³⁴ ERGÜN, <http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun1.htm>

³⁵ ERGÜN, <http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun1.htm>

³⁶ ERGÜN, *II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Hareketleri, 1908 –1914*, Ankara 1996,s.41

1918 yılına kadar süren II. Meşrutiyet, yenileşme açısından yoğun bir tartışma ve uygulama dönemi olmuştur. Yapılan reformlar ve yaratılan hürriyet ortamı itibarıyla adeta Cumhuriyetin laboratuvarı işlevini görmüştür. Bu dönemde Türk kadını erkeklerin haklarına eşit haklar kazanmaya başlamış, memur olma hakkını elde etmiş, kızlara yüksek öğrenim yapma imkanı verilmiştir. Gene bu dönemde medreselerin programları yeniden düzenlenmiş, Latin harflerin alınması konusunda ciddi tartışmalar yapılmıştır.³⁷ 1839'dan II. Meşrutiyetin ilanına kadar maarif teşkilâtı, ilaveler ve çıkarmalarla küçük değişikliklere uğramış ama aslını hep muhafaza etmiştir.

“Meşrutiyetin ilk yıllarında Türk olmayan mebusların, patrikhanelerin, siyasî fırkaların, matbuatın ve nihayet yabancı hükümetlerin gösterdikleri zorluklar yüzünden hiçbir şey yapılamamış, maarif işlerinde nisan 1325 (1909) tarihine kadar yedi maarif nazarı değişmiştir.”³⁸

Emrullah Efendi³⁹ 1325'te meşhur Maarif-i Umûmiye Kanunu Lâhiyasını hazırlamış, ancak bu lâhiya -yine yukarıdaki nedenlerden dolayı- kanun haline getirilememiştir. Emrullah Efendi ise, maarif meselesini lâhiya doğrultusunda parça parça ele almak yolunu takip etmiştir.

Emrullah Efendi bu dönemin en önemli simalarındandır. Eğitimde değişiklik yapmak gerekiyordu, fakat işe nereden başlamak gerekirdi? Tartışma konusu olan bu husus için Sâti Bey maarif ıslahında ilkokullardan başlama fikrini savunurken, Emrullah Efendi üniversiteden başlama görüşünü ileri sürüyordu. Emrullah Efendi'nin bu görüşüne eğitim tarihinde “Tuba Ağacı Nazariyesi” denir.⁴⁰ Emrullah Efendi, eğitimin yetişmiş insanlarla gerçekleşebileceğini, yetişmiş kadrolar olmadan hiçbir iş yapılamayacağını vurgulamıştır. Bunun için de önce eleman yetiştirme yolunu seçmiştir. Onun hazırladığı “*Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati*” (Geçici ilköğretim Kanunu), geçici başlığını taşımasına rağmen Cumhuriyet yıllarında da bir çok maddesi yürürlükte kalmıştır. Bu kanun ilköğretim okullarının meccani (parasız) ve zorunlu olduğunu hükme bağlamıştır. Parasız öğretiminde ilk kabul edildiği kanun da bu olmaktadır.⁴¹

1908 yılından önce bazı vilayetlerde özel ana mektepleri açılmıştı, ama bu tarihten itibaren yurdun her tarafında özellikle de İstanbul'da özel ana mektepleri açılmaya başlanmıştır. Resmi olarak da ana mektepleri

³⁷ ERGÜN, <http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun1.htm>

³⁸ KOÇER, a.g.e, s 169

³⁹ ERGÜN, “*Emrullah Efendi- Hayatı, Görüşleri, Çalışmaları*” Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1- 2, 1982. S. 7- 36

⁴⁰ KOÇER, a.g.e, s. 170

⁴¹ AKYÜZ, a.g.e, s. 232

Balkan Savaşlarından sonra açılmaya başlanmıştır. Daha sonraları da Sâti Bey İstanbul'da bir Çocuk Yuvası açmıştır.⁴²

Meşrutiyet döneminde, Pestalozzi, Frobel, Montessori gibi batılı eğitimcilerin görüşleri ve yöntemleri, telif ve çeviri eserlerle çok daha iyi tanınmaya başlamıştır.⁴³

SONUÇ

İnsanlık tarihi boyunca toplumların, ayakta kalabilmelerini ve sosyal yaşantılarını her şeyden önce eğitim sağlamıştır. Her ne zaman toplumda bir sorunla karşılaşıldığında toplum bireyleri hemen eğitim sistemine dikkat etmiş ve tartışma konusu etmiştir.

Osmanlı imparatorluğunun son dönemlerinde Avrupa karşısında güçsüz kalması, diğer devletlerden bir adım geri kalmasından kurtuluşunun yolunu yine eğitim sisteminde görmüş ve değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeyi de yaparken III. Selim den itibaren batılı tarda eğitim modelini Osmanlı devletine taşınmıştır. Bu dönemde özellikle askeri alanda başlayan yenileşme hareketleri, eğitim alanında da Fransız eğitim sisteminin ülkemize aktarılması ve müfredat olarak aynen uygulanmasıyla kendisini göstermiştir. Bu durumda, Eski Yunan inanç ve felsefesiyle şekillenmiş olan batı kültürü etkisini ülkemizde göstermeye başlamıştır.

Hukuksal manada bugünkü eğitim sistemimiz 3 Mart 1924 tarihli Tevhidi Tedrisat Yasasına dayansa da düşünce tarzı ile biz de Batılı tarzda eğitim öğretim okullarının açılmaya başladığı Tanzimat dönemine kadar gitmektedir. O halde günümüz eğitim sistemi de batılılaşmanın bir parçası olarak mütalaa edilebilir.

Osmanlı devletinde, fazla bir değişiklik olmadan devam eden eğitim öğretim programları, batılılaşma döneminin başlaması ve batı tarzında yeni okulların açılmasıyla müfredat programları çeşitlenmeye başlamıştır. Özellikle 1908-1928 yılları arasında bu çeşitlilik oranının en fazla olduğu göze çarpmaktadır. II.Meşrutiyet döneminde her ne kadar idari ve siyasi alanda yeniliklerin ön planda yapıldığı gibi telakki edilse de aslında eğitim öğretimde de öğrenci ve öğretmenler açısından da hürriyet rüzgarının estiği bir dönem olmuştur. Cumhuriyet dönemi de II. Meşrutiyet dönemi gibi, okul müfredat programları ve ders muhtevalarından etkilemekten ziyade, rejimin ideolojisi ve eğitim anlayışı ders programlarını ve eğitim sistemini etkilemiştir.

Araştırmamızda eğitim programlarının hazırlanmasında ve uygulanmasında her dönemde mevcut siyasi iradenin etkisi olduğundan bahsedilebilir. Müfredat programları genelde batı eğitim öğretiminden

⁴² AKYÜZ, a.g.e, s. 230

⁴³ AKYÜZ, a.g.e, s. 231

esinlenerek hazırlanmış ve uygulanmıştır. 21. yüzyılı yaşadığımız şu günlerde de aynı etkilerden bahsetmek yanlış olmasa gerektir.

Osmanlı devletin yıkılmasından sonraki dönemlerde gerek Tanzimat öncesi, Tanzimat, I. Meşrutiyet, II. Meşrutiyet ve gerekse Cumhuriyet döneminde sadece siyasi, askeri ve iktisadi alanda başlayıp kalmamış, ülkenin her alanında (kültür, eğitim) etkisini kısa sürede göstermiştir. Böylece, yeniliklerin sadece askeri ,siyasi ve iktisadi alanda kalacağı ilkesi zamanla kaybolmuştur. Sonuç olarak da bu yeniliklerin müfredat programlarında kendisini göstermesi kaçınılmaz olmuştur.

Bu nedenle günümüzde eğitim sistemimizde ve müfredat programlarımızda hakim olan güç kendi milli modelimiz olmak yerine, mevcut siyasi iradenin tesiri altındadır. Cumhuriyet tarihinde de Milli Eğitim Bakanlarının eğitim öğretim alanında ihtisas sahibi bir bakanın olmayışı da doğrudan müfredat programlarını etkilemektedir. Her kabinede Eğitim Bakanı olan kendi siyasi ideolojisini eğitim öğretim programlarına yansıtmış ve müfredat programlarını kendi görüşüne göre değiştirmiştir. Osmanlı devletinin yıkılmasıyla başlayan bu hastalık, hala gücünü devam ettirmektedir. Eğitim ihtisası olan bakanlar zamanındaki eğitim öğretim kalitesinin yükselmesini diğer alanlarda ihtisas yapmış bakanların eğitim bakanlığı dönemini mukayese etmek fikrimizi destekleyecek kanaatindeyiz.

Bu sebeple her dönemde eğitimin temel yapı taşları olan müfredat programları ve ders muhtevaları siyasi ve idari esaretten kurtulmalıdır. Eğitimin ve müfredat programlarının toplumun bireylerini, toplumun ihtiyaçlarını, tarihi konumunu, çağın gereklerini de etkilediği unutulmamalıdır.